

HVOR LIGGER ØDEMARKENE? OM ROLF JACOBSENS DIKT „MYRSTRÅ VIPPER“

Katharina Schieferstein

Innledning¹

Rolf Jacobsen debuterte med diktsamlingen *Jord og Jern* i 1933. Stilen var ukonvensjonell og ble snart betegnet som modernistisk. Men det som var det uvanligste ved diktene var motivene, som Jacobsen hentet fra den moderne hverdagen, de nye kommunikasjonsmidlene, industrien og teknikken. Han ble kjent for å ha innført det moderne livet i norsk lyrikk. Det andre sentrale motivområdet i *Jord og Jern* er naturen. Begge motivområder finner man igjen i Jacobsens andre diktsamling *Vrimmel*, som kom ut i 1935. Men her er motivene mindre tydelig skilt fra hverandre. I den første samlingen bestod første delen av naturdikt og andre delen av sivilisasjonsdikt. Boktitlene er talende. I *Vrimmel* står diktene uten klar anordning. Stemningen i de fleste dikt i *Vrimmel* er mer pessimistisk enn i diktene i *Jord og Jern*, som iblant ble betegnet som futuristisk.

I denne artikkelen skal „Myrstrå vipper“, det siste diktet i samlingen *Vrimmel*, analyseres og deretter settes i litteraturhistorisk sammenheng, dvs. at diktet skal settes i forhold til den litterære modernismen.

„Myrstrå vipper“

Rolf Jacobsens dikt „Myrstrå vipper“² består av fem strofer. Mellom strofene en, tre og fem fins det bare små forskjeller, strofene fungerer litt som et refreng. Det fins ingen sluttrim i hele diktet, men strofene en, tre og fem har fast metrikk, de er bygd opp av korte trokéiske vers. Musikaliteten i refrenget bevirkes dessuten gjennom anaforer („Myggen synger“ strofe 1 vers 6, s.5 v.5) og mange forbindelser

¹ Informasjoner som brukes i innledningen er hentet fra Egeland, Kjell; Ørjasæter, Tordis: *Norges Litteraturhistorie*. Bind fem, J. W. Cappelens Forlag A.S, 1975. S. 395 ff.

² „Myrstrå vipper“ siteres fra Jacobsen, Rolf: *Samlede Dikt*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1989, s. 80 f.

mellom anaforer og alliterasjoner („vipper“ s.1 v.1, s.3 v.1, s.5 v.1 og „hvisker“ s.1 v.3, s.5 v.3 og „vinden“ s.1 v.3, s.5 v.4; „Myrstrå“ s.1 v.1, s.5 v.1 og „Myggen“ s.1 v.6, s.5 v.5). Versene i strofene en, tre og fem er kortere enn i strofene to og fire. Det utgjør en typografisk forskjell, og sammen med de allerede nevnte kjennetegn også en forskjell i lesemåten. Strofene to og fire har en episk karakter, mens strofene en, tre og fem er mer tradisjonelt lyriske. Strofenes form henger sammen med innholdet. Diktet er også motivisk todelt. Refrenget utgjøres av et naturmotiv, mens strofene to og fire omhandler det moderne livet i byen, og teknikken.

I motsetning til andre tidlige Jacobsen-dikt viser „Myrstrå vipper“ ingen fascinasjon for teknikken. Jacobsens tidlige dikt ble iblant kalt futuristiske og det fins en uenighet i Jacobsen-forskningen³ om Jacobsen gestalter en kontrast mellom natur og teknikk, hvor naturen framstår som det positive og teknikken anses som veldig ambivalent, iblant som monstrøs og foruroligende eller om Jacobsen naturaliserer teknikken og betrakter den ikke bare som et redskap for mennesket, men som en autonom kraft, som, akkurat som naturen, ikke helt kan gjennomskues av mennesket.

I „Myrstrå vipper“ blir det tekniske i hvert fall ikke framstilt som en veldig kraft- verken i positiv eller negativ forstand. Det moderne menneskets hverdag framstilles i strofe to som både hektisk („menneskene stimer på fortauene“ s.2 v.2) og rutinemessig („husmødrene vasker kopper i varmt vann og setter dem på plass / i skapene efter hvert måltid“ s.2 v.3,4). Det er et banalt liv som bestemmes av mote („ser hva de andre har på sig / idag“ s.2 v.2,3), hygiene og orden („vasker“ s.2 v.3, „på plass“ s.2 v.3, „snipper“ s.2 v.5, „tannpasta“ s.2 v.5), underholdning („morsomme butikker“ s.2 v.6, „grammofonplater“ s.2 v.5) og konsum („vi kan kjøpe“ s.2 v.5, „morsomme butikker“ s.2 v.6). Enjambementet fra vers to til tre („og ser hva de andre har på sig / idag“) gjør at „idag“ står i begynnelsen av verset. Det er ikke tilfeldig; ordet er klart sentralt. Menneskenes liv bestemmes av den aktuelle moten og de daglige gjerninger. Man ser ikke fram eller tilbake.

Mat, shopping og moro fremstilles som menneskets primære mål. Og det er ikke bare det første, men det eneste som menneskene bryr seg om i det moderne samfunnet. Det er en besk sivilisasjonssa-

³ Jfr. Aadland, Erling: *Poetisk Tenkning i Rolf Jacobsens Lyrikk. Forundring. Trofasthet*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1996, s.14 f.

tire: Det siviliserte, kultiverte livet er det mest primitive. I en av modernismens stilretninger, ekspresjonismen, framstilles byen ofte som truende, farlig og uforståelig, som en plass hvor jeget føler seg fremmed, mister orientering, ikke finner svar på sine eksistensielle spørsmål og drives omkring styrt av angsten. I „Myrstrå vipper“ fins det verken angst eller noen spørsmål. Livet er ordnet som koppene „i skapene“ (s.2 v.4). Det fins ikke en gang et jeg som kan stille spørsmål. En gang i hele diktet opptrer et „vi“, og der gleder „vi“ oss over at „vi kan kjøpe tannpasta [...] / i morsomme butikker“ (s.2 v.5,6). „[M]enneskene“ (s.2 v.2) fins bare i flertall (jfr. „husmødrene s.2 v.3), og inntrykket av en udifferensiert masse forsterkes gjennom at „menneskene stimer“ (s.2 v.2). Alle gjør det samme. Individualisering er ikke nødvendig og kanskje ikke en gang mulig, når man anser det moderne samfunnets virkning for egaliserende i den grad at det motvirker individets utvikling.

Adorno og Horkheimer skriver følgende om det moderne mennesket som formes av konsumsamfunnet: „Jeder ist nur noch, wodurch er jeden anderen ersetzen kann: fungibel, ein Exemplar. Er selbst, als Individuum, ist das reine Nichts“⁴. Mennesket som konsument er selv et objekt, han bestemmes av tilbudet, det „vi kan kjøpe“ (s.2 v.5), og dagens mote, det vi skal kjøpe. Uttrykket „morsomme butikker“ (s.2 v.6) gjengir reklamens språk. Man tenker automatisk på Adorno/Horkheimer: „Fun ist ein Stahlbad. Die Vergnügungsindustrie verordnet es unablässig. [...] Das Kollektiv der Lacher parodiert die Menschheit.“⁵ „[G]rammofonplater“ (s.2 v.5) er et av kulturindustriens mange „morsomme“ produkter og selve shoppingen skal være moro. I denne „brave new world“ fins det ingen motstand. „Vergnügtsein heißt Einverständnis.“⁶ Alle handler og konsumerer og har det morsomt. Livet er så meningsløst og tomt som det kan være, men ingen legger merke til det.

T. S. Eliot beskriver byen som en ørken i „Waste Land“. Det interessante ved Jacobsens dikt er at „ødemarkene“ (s.2 v.7) ligger „[m]ellem byene“ (s.2 v.1). Jacobsen bruker „ødemarkene“ ikke som metafor for det øde menneskelige livet, men i ordets konkrete mening: ødemarken er natur uten mennesker. Det sies at ødemarkene ligger

⁴ Adorno, Theodor W.; Horkheimer, Max: *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, Fischer TB Verlag, Frankfurt am Main, 2001, s. 154

⁵Ibid., s. 149

⁶Ibid., s. 153

mellom byene, men diktets oppbygging sier noe annet. Beskrivelsen av byen er egentlig bare en bisetning, som er omgitt av hovedsetningen „Mellem byene / [...] / ligger ødemarkene“ (s.2 v.1,7). Første og siste vers i andre strofe er ikke den eneste innfatningskonstruksjon som fins i diktet. Strofe to er den første strofen som har sivilisasjonen som tema. Deretter vender diktet i strofe tre tilbake til naturbeskrivelsen fra strofe en. Også etter den andre strofen med sivilisasjonstematikk (strofe fire) følger en strofe som er veldig lik strofe en og tre. Både strofe to og fire har en innfatning av ødemarkene (strofe to har sågar to). Hele diktet er innfattet av ødemarkstematikken i strofe en og fem. Det som ligger mellom ødemark(strof)ene er by(strof)ene. På alle sentrale posisjoner i diktet står ødemarkene: Diktets første, siste og midtre strofe er naturbeskrivelser, og den natur som beskrives er ødemarken.

Før vi ser nærmere på hvilken funksjon naturstrofene har, skal den andre kulturstrofen analyseres. Strofe en til tre kan leses som beskrivelser av det som man kan se når man ser på byer og ødemarker. Det er intet subjektivt inntrykk som i impresjonismen. Det fins ikke et lyrisk jeg, som kunne uttrykke sitt personlige inntrykk. Inntrykket er alminnelig. Det handler ikke om en bestemt by eller ødemark, men om „byene“ (s.2 v.1) og „ødemarkene“ (s.2 v.7). Men likevel er det ingen refleksjon om byen eller ødemarken, men en beskrivelse av det som man kan se. Strofe fire har framtiden som tema. Men stilen er ikke spekulativ, det er fortsatt en tilstandsbeskrivelse. Det beskrives ikke hva som kommer til å ha skjedd om „[f]emti år“ (s.4 v.1) – husenes beboere har dødd – men bare det som man skal kunne se på en visst tidspunkt i fremtiden: „andre bor i husene“ (s.4 v.1). Strofe fire består av tre tilstandsbeskrivelser: Det som man kan se om „[f]emti“ (s.4 v.1), om „[h]undre“ (s.4 v.4) og om „tusen år“ (s.4 v.8). Alle utsagn står i presens. Om femti år er alt som før, de gamle tingene er ersattet gjennom „nye“ (s.4 v.2) og det fins fortsatt noen som „bor i husene“ (s.4 v.1). Men om hundre år er utviklingen „stanset“ (s.4 v.4). „[B]ilene“ (s.4 v.4), som symboliserer modernitetens teknikk og tempo „står [...] i evige / karavaner“ (s.4 v.5,6). Bildet er surrealistisk og minner om Kafka: Bilene besjeles, de „dynger sig op i store hauger, / ligger med hjulene i været som døde insekter“ (s.4 v.6,7). Det fins ikke noen mennesker lengre. Kanskje er de allerede døde, kanskje betyr det at de ikke nevnes lenger, de er blitt marginale i forhold til maskinene som styrer

framtiden – men bare de neste hundre år, så er også deres tid forbi og de kreperer som insekter. De „står [...] i evige / karavaner“ (s.4 v.5,6). „Evig“ mangler en religiøs dimensjon i denne sammenhengen. Det er en bestemmelse av utstrekning: bilene er mange, de står i lange karavaner, men „evig“ illustrerer også at bilene etter en kort periode av liv og fart kommer til å være døde i all framtid. Ordet „evig“ brukes i denne sammenheng (ødelagte biler) for å understreke at det moderne livet ikke varer evig (og ikke kjenner noen evighet).

Temaet i den fjerde strofe er døden og tiden. Den andre strofen handler om livet „idag“ (s.2 v.3), det daglige livet. Strofe fire innfører en tidsdimensjon som gjør at forgjengeligheten kommer i fokus. Mennesket er et tidsbestemt vesen. Kanskje glemmer det sin dødelighet fordi det er så opptatt av å konsumere (jfr. strofe to) eller fordi dets tekniske verker varer lengre enn et menneskeliv. Men om tusen år er også „jernbjelken [...] en rød / stripe i sanden“ (s. v.8,9). Ingenting unnslipper den naturlige råtningsprosessen. Naturen er tålmodig og den tar alt tilbake. Bibelens ord om at det som kommer fra jorden skal bli til jord igjen, gjelder også etter Guds død⁷. Diktet har ingen transcendent dimensjon.

Erling Aadland har betegnet den fjerde strofe som en dystopi.⁸ Men det er ikke nødvendig at man leser den slik. Det fins ingen apokalyptisk visjon her, intet lidende. Det skjer ingenting grusomt eller spektakulært. Temaet i strofen er tidens naturlige virkning på all eksistens. Tiden i menneskenes og tingenes verden er linear, den går mot døden, alt framskritt, dvs. alt som skrider fram, nærmer seg døden. Kontrasten til den menneskelige verdenen ligger i naturen. Der „vipper“ (s.1,3,5 v.1) myrstrå. Det „bøier sig mot øst og vest“ (s.1,3,5 v.2). Bevegelsen går fram og tilbake i rommet, diktets sirkelkomposisjon illustrerer det. I menneskenes og teknikkens verden går bevegelsen bare fram i rom og tid, men dermed paradoksalt nok samtidig også tilbake. Bilene som stanser og jernbjelken som råtner, er bilder på at det som beveger seg fram i tiden også går fram mot døden og dermed tilbake til utgangspunktet.

⁷ Nietzsches ord om Guds død har blitt til et uttrykk for at moderniteten ikke lenger har noen alminnelige verdier som lar seg begrunne med transcendenten. Jacobsen ble katolikk senere, men bare hans seneste dikt kan knyttes til religiøse-mystiske ideer (fr. a. til språkmystikken). „Myrstrå vipper“ preges av den moderne tomheten.

⁸ Aadland, Erling, op.cit. s. 99.

Naturen antropomorferes. „Myrstrå“ (s.1,3,5 v.1) „hvisker“ (s.1,3,5 v.3) og „knikser blidt mot vinden“ (s.3 v.4). „Myggen synger“ (s.1 v.6, s.5 v.5) og „danser“ (s.1 v.7, s.5 v.6). Den harmoniske stemningen understrekes gjennom den rytmiske struktureringen og står i motsats til menneskeverdenen. Mens naturen menneskeliggjøres, dehumaniseres mennesket gjennom at den bare framstår som konsument (strofe 2) og forsvinner til slutt helt bak sine egne tekniske frembringelser (strofe fem). „Myrstrå vipper“ (s.5 v.1) etter tusen år og etter at naturen har tatt tilbake hele den menneskegjorte moderniteten (og kanskje også selve mennesket), som det alltid har gjort. Derfor denne sirkelkomposisjonen hvor naturstrofene står på alle sentrale posisjoner. Moderniteten og mennesket er bare faser som går forbi. De angår ikke naturen som er det ikke-historiske. Men dermed blir det også klart at naturen ikke byr på noen utvei for mennesket. Diktet formulerer ingen tilbake-til-naturen-ideologi. Naturen er det evige, det som står utenfor den lineare tiden. Men denne evigheten er ikke overjordisk, den er bare et værende, som alltid er det samme (det illustreres gjennom likheten mellom strofe en, tre og fem) og ikke påvirkes av tiden. Framskritt og forandring er ikke mulig i den menneskelige verdenen fordi de innhentes av tiden. Hvor dødsprinsippet styrer, er det ikke mulig, men heller ikke i den til jorden forflyttete evigheten. For hvor tiden ikke har noen makt, kan bevegelsen bare gå fram og tilbake i rommet. Dette illustreres gjennom vippebevegelsen. Verken naturen eller teknikken byr på forandringsmuligheter. Den tilbakeforvandling, fra teknikk til natur, som skjer i strofe fire er (som den omvendte forvandlingen) en forvandling fra fysikk til fysikk. Det fins verken utopi eller dystopi siden det ikke fins elementer i det fysiske som bærer mening for menneskelivet. Og det som i tradisjonell forstand skaper mening, det metafysiske, fins ikke i diktets univers. Etter fysikk kommer fysikk. Døden overfører den ene fysiske tilstand til den andre.

Modernismen

Det klareste kjennetegn ved modernismen er at det ikke fins *et* kjennetegn. Modernismen svarer på den moderne virkeligheten, som blir mer og mer komplisert for det enkelte individet å tolke fordi det får en masse usammenhengende inntrykk, mens den tradisjonelle metafysiske fortolkningsrammen ikke er gyldig lengre. Gud er død og men-

nesket står ensom tilbake i byens kaotiske, anonyme menneskemasser, som ble til gjennom industrialisering og urbanisering. Det fins mange forskjellige muligheter litterært å reagere på de nye erfaringene. De fleste av dem er normsprengende og nyskapende også i formen. De to tradisjonelle stilmidlene symbolisering og avbildning av virkeligheten kommer til sine grenser.⁹ I sensymbolismen blir symbolene mer og mer gåtefulle fordi de viser til en sammenheng bak tingene, som ikke lengre fins. Iblant kan man si at det skjer en avsymbolisering av symboler gjennom at de brukes i en sammenheng hvor de bare peker mot intetheten, når de peker utover de konkrete fenomenene. Impresjonismen er realismens modernistiske uttrykksform¹⁰. Den er en reaksjon på at ikke bare transcendenten, men også immanensen mister eksistensiell gyldighet¹¹. Virkeligheten er en rask følge av usammenhengende inntrykk som impresjonistene prøver å gjengi. Samtidig som denne kunsten er helt subjektiv, fordi det ikke lengre fins noen virkelighet som er gyldig for alle på samme tid, viser den individets oppløsning fordi en permanent skiftende virkelighet ikke klarer å skape et subjekt.¹² Ekspresjonismen føler denne truende oppløsning av selvet og prøver å få til en uttrykks- i stedet for en inntrykkskunst. Voldsomme utbrudd, angstfølelsen, betoningen av irrasjonalisme og instinkt, apokalyptiske visjoner - ofte utløst gjennom den første verdenskrig – men også utopier for en mer menneskelig verden og et nytt menneske er typiske for ekspresjonismen.¹³

Pil Dahlerup bestemmer „meningsløshed“ som modernismens „udgangspunkt“.¹⁴ Hun mener at „det `modernistiske` jeg bestemmes ved, at det er kulminationen av verdens meningsløshed“¹⁵. Kanskje kan man si at det typiske trekk ved de fleste –ismer i modernismen er

⁹ Jfr. Dahlerup, Pil: "Hvad er modernisme?" I: *Modernismen i Skandinavisk Litteratur som historisk fenomen og teoretisk problem*, utgitt av Nordisk institutt, AVH, Universitetet i Trondheim, 1991, s. 29

¹⁰ Jfr. Fritz, Horst: "Impressionismus". I: *Moderne Literatur in Grundbegriffen*, utgitt av Dieter Borchmeyer og Viktor Zmegac, Athenäum, Frankfurt am Main, 1987, s. 186

¹¹ Jfr. Dahlerup, Pil, op.cit., s. 29

¹² Jfr. Fritz, Horst, op.cit., s.188

¹³ Også futuristene, dadaistene, surrealistene og andre prøver på forskjellige måter å klare den nye virkeligheten og å gi den et kunstnerisk uttrykk. Denne analysen ville bare gå litt nærmere inn på noen alminnelig modernistiske trekk og de modernistiske retninger som kan være interessante for et av de tre diktene som omtales.

¹⁴ Dahlerup, Pil, op.cit., s.31.

¹⁵ Ibid., s.34.

en erfaring av meningstap, en erfaring som like godt kan føre til nihilisme som til en proklamasjon av en ny frihet og nye verdier.

Det første som er påfallende når man ser på „Myrstrå vipper“ i denne sammenheng, er at det mangler et lyrisk jeg som kunne gi uttrykk for sine følelser og tanker. I diktet skjer en dehumanisering. I andre strofe fins det ennå mennesker, men i fjerde strofe forsvinner de etter første vers. Det som fins igjen av sivilisasjonen er den langsomt forsvinnende teknikken. Diktet er en framstilling av det mulig synlige, men han som ser, trer ikke fram i diktet. Pronomenet „vi“ i andre strofe avslører ikke mer enn at han hører til de masser av mennesker som kan „kjøpe tannpasta“. Selv om man vil lese strofe fire som en kommentar, synes den kommenterende ikke å være videre opptatt av det han kommenterer. Det er det som virker urovekkende for leseren.

Den rolige tonen, som nesten virker interesseløs, er utypisk for modernismen, men ganske typisk for Jacobsen. Diktet er ikke ekspressivt. Det består av inntrykksbeskrivelser som krever allmenn gyldighet. Oppbyggingen er ikke tilfeldig, men bevisst og logisk. Sirkelkomposisjon, rytmikk og refreng er som vi har sett sentrale virkemidler. Også i de to prosastrofene opprettholdes den vanlige syntaksen. Motivene er mer modernistiske enn diktets form. De stammer fra hverdagslivet i et konsumentsamfunn. Tannpasta og jernbjelker er ikke blant de mest vanlige lyriske motiv, og de var det enda mindre i 1935. Pars-pro-toto som brukes i strofe fire er en tradisjonell poetisk teknikk, men at det er biler „med hjulene i været“, som står for undergangen av en sivilisasjon, er nytt og viser til et samfunn der maskinene har tatt makten fra menneskene, som hadde skapt dem for å øke sin makt over naturen. Om man bestemmer temaet i diktet som menneskets avmakt og forgjengelighet, så er det et gammelt lyrisk tema. Det modernistiske er at det ikke fins noen trøst, intet evig liv for sjelen. Mange modernistiske dikt er preget av en smerte over og protest mot denne tomheten. I „Myrstrå vipper“ fins det ikke noen smerte, ingen lengsel, ikke en gang noen tvil eller spørsmål. Det urovekkende ved diktet er som sagt den nøytrale tonen. Døden er like tom for mening som livet er. Man lever for å kjøpe og man dør for å bli til sand. Det radikale ved „Myrstrå vipper“ er at det mangler en lengsel etter mening.

Denne nesten totale nihilismen er ikke typisk for Jacobsens forfatterskap. Hans ambivalente holdning til maskinkulturen ble mer og

mer til en utviklingspessimisme. Men han ga ikke opp å kritisere samfunnet, og i hans senere dikt, bl.a. i hans metadikt, formulerer han nye muligheter for å finne mening i livet. Det faller imidlertid utenfor denne artikkelens perspektiv å kommentere dette nærmere.

Bibliografi

Adorno, Theodor W.; Horkheimer, Max: *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, Fischer TB Verlag, Frankfurt am Main, 2001

Aadland, Erling: *Poetisk Tenkning i Rolf Jacobsens Lyrikk. Forundring. Trofasthet*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1996

Dahlerup, Pil: "Hvad er modernisme?" I: *Modernismen i Skandinavisk Litteratur som historisk fenomen og teoretisk problem*, utgitt av Nordisk institutt, AVH, Universitetet i Trondheim, 1991

Egeland, Kjell; Ørjasæter, Tordis: *Norges Litteraturhistorie*. Bind fem, J. W. Cappelens Forlag A.S, 1975

Fritz, Horst: "Impressionismus". I: *Moderne Literatur in Grundbegriffen*, utgitt av Dieter Borchmeyer og Viktor Zmegac, Athenäum, Frankfurt am Main, 1987

Jacobsen, Rolf: *Samlede Dikt*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1989